

Т.І.Троян

Семантичний потенціал топоніма Україна в поезії О.Олеся *

Ономатворчість як прикмета ідіостилю визначається ступенем навантаження номінаційного поля в художньому тексті й стає найважливішою ознакою авторського письма. Образ України є ключовим у творчості багатьох поетів ХХ ст. [9:1]. Специфічною особливістю української літературної ономастики є вагомість макротопоніма **Україна**, що у творах багатьох митців став символом, втіленням національної гідності українців [4:24]. У творчій лабораторії талановитого майстра онім, поєднуючись з лексичним оточенням у мікро- та макроконтексті твору, стає виключно вагомою художньою деталлю.

Україна - головна і найдорогоцінніша частина всієї творчості О.Олеся, який в бесіді з лікарем **І.Прокопенком** заявив: «Сам знаєш: пишу тільки на дві теми - про любов до рідного краю і про кохання. Все інше - туга, радість, всякі настрої - в мене тільки варіанти цих двох головних мотивів» [6:21]. **В** образах величезної сили та експресії, її винятково колоритних тонах встає омріяна, дещо навіть ідеалізована Україна: цей онім вживається у віршах Олеся більше 130 разів, що складає 25% випадків слововживання усіх топонімів. Лише справжній поет міг у кількох рядках сконденсувати головні риси історії своєї батьківщини: «Та як весело співати /Тобі, Україно, /Ти ж ніколи не зазнала / Доброї години. / Товкли тебе з усіх боків, / З усієї сили /1 хрещені, й нехрещені / Сусідоньки милі. / ...Гей ти, славна Україно, / Славою покрита, / Лютим горем ти, сльозами /Та кров'ю полита...»

*Робота виконана під керівництвом Ю.О.Карпенка

(658). В обмеженому і семантично ущільненому просторі ліричного вірша власна назва (ВН) стає універсальним знаком, що вміщує контекстуальну багатозначність, засобом мови, здатним конденсувати зміст. У випадках використання ВН у ролі звертання непомірно виростає значення культурної інформації, накопиченої нею в творчій системі автора. У поетичному тексті онім, що є номінацією референта, «здатен сфокусувати увагу читача як ніякий інший засіб лексичної номінації, тому що коло його конотацій надзвичайно широке» [8:81]. Використання топоніма в ролі адресата мовлення є «комунікативною метафорою» [3:90], що відображає бажання глибше зрозуміти об'єкт, яскравіше виразити емоційно-вольове ставлення до нього: «Тільки ти стоїш, Українонько, / Тільки ти стоїш, сиротинько, / Як могилонька почорнілая, / Як дівчинька помарнілая» (518); «Для всіх ти мертва і смішна, / Для всіх ти бідна і нещасна, / Моя Україно прекрасна, / Пісень і волі сторона» (74).

Без контексту топонім не мав би ніяких додаткових конотацій, окрім локалізації дії. Лексичне оточення здатне актуалізувати різноманітні потенційні семи, що є у топоніма, підсилити його експресивність і емоційну виразність. Однак при співставленні з датою, позначеною у вірші, виникають особливі конотації [1:24], які часто стають засобом відображення пригніченого емоційного стану самого автора. Ось який образ України і розпачливий настрій виникає у О.Олеся в роки реакції між революціями 1905 і 1917 років: «Вона в труні лежить, прекрасна Україна, / Лежить, немов жива, ще тепла на столі, / З стражданням на устах і кров'ю на чолі» (136); «Тихо, тихо... скрізь руїни, / Мовчазливий плач кісток, - / На могилу України / Хоч би кинув хто квіток» (254). Під час реакційної задухи автор звертається до поета-«лицаря краси»: «І їй життя не прокоуй, / Не жити Україні. / А храм оплаканий зруйнуй / І вми на тій руїні» (714). Апелятив «храм» символізує вільну, незалежну Україну, побудовану автором у своїх мріях, антонім «руїна» - це жорстка реальність, в якій кинута за ґрати революційних діячів, посилена реакція на Україні, народ страждає в неволі. Вживання такої апелятивної лексики, як «в труні», «плач кісток», «могила», «не жити», засвідчують слабодухе ниття автора, що втратив бадьорість, оптимізм. Але пізніше автор змінює керунок своїх думок: «Ні! Хочу ліру я розбити, / Узяти сурму мідну / Із нею з гір мерців будить / І Україну бідну» (123). Тут на першому плані коно гема 'революційна свідомість при

гнобленого народу'. А ось як вітає переддень революції 1917 року автор, сповнений великими надіями: «Великдень рідний настає-/О, станьте на коліна! / В сю ніч воскресне, оже / Велика Україна!» (803); «Минули навіки дні чорних негод- Живе Україна!» (275); «Живи, Україно, живи для краси, / Для сили, для правди, для волі!.. / Шуми, Україно, як рідні ліси, / Як вітер в широкому полі» (270).

З червоним заходом сонця асоціюється в уяві автора Україна 1918 року, залита кров'ю громадянської війни і боротьби за владу: «Вечір. Мак зацвів на хмарах, / Плачуть солов'ї... / І дерева, як коралі, / Як уста твої. / Наче кров'ю мого серця / Облилась земля... / Червоніє Україна, / Як рука твоя!» (793).

Як новонароджену дитину, вітає О.Олесь Україну в 1921 році: «В красі нетлінній, чарівній / Вона розкрила очі сині... / Лани й ліси вклонились їй - / Воскреслій мрії - Україні» (458). Автор радіє становленню України - багатівікової рабині, матері-страдниці, вбачаючи в сонячному небі жовто-блакитний прапор України - справжній символ незалежності: «..І в небі квітка золота! / І небо - прапор - прапор України!» (458).

Перебуваючи за межами батьківщини, письменник постійно мріяв повернутись додому, вболівав за долю України і правдиво змальовував ідеологічну ситуацію в ній: «З цієї крові, що лилася, / Вже посходили квітки, / Там, на любій Україні, / ...Вже посходили квітки. / ...Тільки зійде сонце волі, / В край обітний, в край коханий / ...3 серцем, пройнятим стрілою, / На Вкраїну попливем» (498).

Тугою за батьківщиною сповиті всі вірші, написані Олесем в еміграції: для нього Україна - це радість ранкових світанків, це широкі золоті пшеничні поля, це рідні сині волошки і червоні маки, це просто повноцінне духовне життя: «П'ять весен - не весен минуло уже, / І шоста іде не весною, / Весна - чарівна на Вкраїні лише, / Ах, там тільки віє красою» (406); «Очі - дві волошки в житі / На Вкраїні там, у нас. / Коси - жмут ясний пшениці / На дорозі там, у нас» (455). Краса дівчини асоціюється з красою природи рідного краю. Цим прийомом підкреслена постійна туга за Україною, що посилена апелятивною лексикою: ад'єктив «там» означає просторову віддаленість поета від батьківщини, займенник «у нас» підкреслює постійну духовну єдність з нею.

Усе своє життя О.Олесь карав себе муками совісті за те, що покинув

свою матір Україну, яка залишилась протягом усього життя його вічною любов'ю, джерелом творчого натхнення, живильною водою: «Схиляю голову, становлюсь на коліна... І Простіть мене, брати мої... / Нехай простить мене і мати Україна, / О, не забув, не зрадив я її» (246). Тому там, на чужині, поет жив образними спогадами про далеку батьківщину, любов до якої рятує його, інакше занадто жажливим було б існування за межами України без духовного зв'язку з нею: «Хмари, чи гуси, чи лебеді там! /... Ой полетіть у мій край, полетіть! / Чорного смутку напийтесь, / Зранене серце моє однесіть, / Слізьми моїми пустелі зросіть, / Кров'ю моєю розлийтеся» (485).

Цей топонім автор замінює широким розмаїттям апелювальної лексики: «коханий край», «невільний край», «рабський край», «сиротинька», «невольниця-орлиця» та ін. О.Олесь, окрім варіантів *Україна*, *Українонька*, *Вкраїнонька*, ввів ряд номінацій, що є відапелювативними ВН та перифразами - своєрідними поетичними ономастичними еквівалентами: *Вітчизна*, *Держава*, *Мати*, *кохана Ненька*, *Матір-страдниця*, *Вона*, *Чайка-мати*. Це продиктоване широтою почуттів письменника до батьківщини, в цих контекстуальних онімах автор декодує потенційні конотації топоніма Україна: «Чужа мені ваша вітчизна нова / І ваші вітання до неї, / Похилена низько стара голова / Коханої Неньки моєї. / О, киньте свій галас і крик без пуття, / І Матері - страдниці дайте / Хоч тихо скінчити скорботне життя, / А потім співайте і грайте» (248-249).

Онім Україна може бути уособленням всього українського народу, негативне відношення якого до перевертнів та лжепатріотів підкреслено атрибутивом «гнівна»: «Даремно б ви упали на коліна, / Об землю бились би в тенетах каяття, / О, не простить вас гнівна Україна / За вік ганебного життя» (250).

У сатиричних віршах збірки «Перезва» цей онім набуває зовсім іншого діапазону звучання та експресивного забарвлення. Тавруючи український уряд, що емігрував під виглядом різних місій, автор вводить онім «пілати», який є однослівною його характеристикою. Це - інша сторона обличчя України: «Державні місії, / Контроль, комісії, / Пілати, дипломати - / Вся Україна тут» (861).

Конотативний потенціал топоніма змінюється в залежності від джерела мовлення. На відміну від випадків уживання в мові ліричного героя, онім Україна може виражати «шкурницьку» ідеологію боягуза-

дипломата, сконцентрувавши в собі значення 'дипломатична місія'. Апетитив «ваша» підкреслює лжепатріотизм «героя»: «І я все жду, коли мине / Комуністична хуртовина, / Тоді не вдерже тут мене / Ніяка ваша Україна» (821). Сарказмом виповнюється онім Україна, стаючи нареченням колишнього міністра, що промовляє перед емігрантами: «Агей, свиното, вже віднині / Мені будуйте монумент. / Я вас примушу на колінах, / Схилившись, кланяйтесь мені / Проректи: «Ви - Україна!»» (870). Дата, позначена у вірші, може міняти семантику оніма. У поетичній збірці «Княжа Україна» письменник оніми Русь, Київська держава замінив сучасним ім'янареченням Україна (17 випадків ужитку), семантика якого проявляється у контексті: «Печеніги раз у раз Йдуть ордою на Вкраїну» (354); «Напали на Вкраїну Тільки половці одні» (361). Київську Русь автор справедливо вважав Українською державою і підкреслював древність існування української нації і України як самостійної Держави. Цим мотивуються виходи на сучасність в окремих віршах даної збірки: «Так за дужу Україну / За соборну Ігор вмер. / За соборність України / Умирають і тепер» (378); «Ще і досі на Вкраїні / Кров'ю скроплені поля, / Ще і досі українська / Розшматована земля» (372). Розглядаючи ці приклади з точки зору лінгвістики тексту, констатуємо факт, що автор по-особливому створив поетичний хронотоп: одним і тим же онімом позначив різні часові проміжки, таким чином стерши темпоральні межі між різними епохами. Такий поетичний прийом підтверджує думку, що можливі світи поезії дійсно належать теперішньому часові, але - вічно теперішньому, співвіднесеному з вічністю [2:100].

Таким чином, О.Олесь через усе життя, через усю творчість проніс найдорожче для нього ім'я України, згадуючи його 132 рази. Виступаючи в ролі адресата, цей топонім є засобом вираження особливо трепетного відношення автора до референта. Завдяки контекстуальному оточенню, ВН Україна, співвіднесена з датою вірша, залучається до зображення різноманітних тонів і відтінків душевного стану поета, його переживань за долю батьківщини на різних етапах її історичного розвитку. Топонім Україна вживається автором для зображення внутрішнього світу не тільки ліричного героя, а й героїв сатиричних творів, які переважно не є щирими патріотами своєї вітчизни, оскільки прожили своє життя не для блага рідного народу - тут онім набуває протилежного, негативного забарвлення. Поряд з різноманітними

стилістичними функціями оніма Україна його варіантам і контекстуальним відапелятивним онімам властива прагматична функція, яка проявляється у використанні ідентифікуючих знаків у ролі засобів вираження емоційно-оцінних значень [7:159]. Завдяки розвитку вторинних емоційно-експресивних і смислових нашарувань на власне топонімічне значення стилістичний потенціал макротопоніма Україна у поетичних творах О.Олесь невичерпний.

1. Вартанова В.А. Топоним в поэтическом тексте//Текстовый и сентенциональный уровень стилистического анализа.-Л.,1989.
2. Карпенко Ю.А. Проблемы типологии литературной ономастики: Имена собственные в поэзии Бэллы Ахмадулиной и Лины Костенко//Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія, взаємозв'язки,- К., 1992.
3. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис.-М.,1986.
4. Немировська О.Ф., Немировська Т.В. Українська літературна ономастика: Взаємозв'язки і паралелі поезики//Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія, взаємозв'язки,- К.,1992.
5. Олесь О. Твори: В 2 т.- К., 1990.-Т. 1.
6. Рудницький М. Олександр Олесь//М.Рудницький Письменники зблизька.- Львів, 1964,- Кн.3.
7. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков,- М.,1974.
8. Фоякова О.И.Имясобственноевхудожественномтексте.-Л.,1990.
9. Шапошнікова І.В. Лінгвостилістика творення образу України в українській поезії другої половини ХХ століття: Автореф. дис.... канд. філол. наук.-Запоріжжя, 1999.